

УДК 639.1.(477.7)''652''

Олександр Одрін

МИСЛИВСТВО В АНТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ НАДЧОРНОМОР'Я (НА ПРИКЛАДІ ОЛЬВІЇ)

Вивчення розвитку промислів, особливо мисливського, в античних державах Надчорномор'я ніколи не було пріоритетним завданням дослідників-антикознавців. Мисливство цілком справедливо вважається допоміжною галуззю місцевого господарства, тож для фахівців з економічної історії набагато актуальнішими об'єктами розгляду були провідні галузі сільського господарства, ремесла чи зовнішня торгівля. З іншого боку, не надто чисельних дослідників соціальної історії античних держав Надчорномор'я або історії повсякдення не особливо цікавила проблематика мисливства як складової аристократичного способу життя.

Практично єдиними вченими, які більш-менш систематично досліджували мисливську галузь господарства античних держав Надчорномор'я, були фахівці-археозоологи. Вони виявляли рештки впольованих місцевими мешканцями ссавців і птахів в остеологічних матеріалах з античних поселень, створюючи базу для подальших поглиблених досліджень античного мисливства на північному узбережжі Понту Евксинського. Найкраще і найповніше на сьогоднішній день ними досліджено територію Ольвійського полісу. Тому автор цієї статті й обрав його як базу для створення попередньої палеоекономічної реконструкції.

В археозоологічному відношенні, як вже зазначалося, Ольвія є, без перебільшення, найкраще дослідженою античною державою Надчорномор'я. Вивчення остеологічного матеріалу з самого міста розпочалося ще у кінці 20-х років минулого століття¹. Тоді в Ольвії вперше було виявлено кістки лева, що стало каменем спотикання для наступних поколінь археозоологів².

¹ Громова В.И. Лев в Европе в историческое время // Природа. – 1928. – № 2. – С. 929-930. Детальніше про історію археозоологічних досліджень в Ольвії див.: Журавлев О.П. История археозоологических исследований в Ольвии // Мир Ольвии. – К., 1996. – С. 119-121; Журавльов О.П. Історія фауни і тваринництва Нижнього Побужжя в античний час. Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1992. – С. 7; Журавльов О.П. З історії археозоологічних досліджень в Ольвії // Археологія. – 2001. – № 1. – С. 127-131.

² Див.: Журавлев О.П. Животноводство и охота в Ольвийском государстве (заметки археозоолога) // Ольвийские древности. – К., 2009. – С. 261-262.

Фахове вивчення остеологічних матеріалів проводились систематично з кінця 30-х років³, але наймасштабнішими стали дослідження О.П. Журавльова, які тривали з 1970-х до початку 90-х років⁴. Надзвичайно важливою була та обставина, що вони провадилися на матеріалах не лише самого міста, а й кількох поселень його сільської округи⁵.

Говорячи про розширення джерельної бази, слід наголосити, що нові епіграфічні знахідки по суті нічого не додали до наявної інформації про розвиток мисливського промислу в Ольвійському полісі, натомість принесли важливі дані про існування там потужних аристократичних родин⁶, для яких, поза сумнівом, полювання було звичним і навіть обов'язковим заняттям⁷.

Набагато складнішим є питання про використання даних образотворчого мистецтва, головним чином розписів на вазах⁸, як повноцінного джерела для вивчення ольвійського мисливства⁹. Адже ніколи не можна бути впевненим, що одяг чи мисливська зброя, які зображені на них, і які були характерними для Балканської Греції¹⁰, були ідентичними і у Надчорномор'ї, з його кліматом, ландшафтом, рослинністю і тваринним світом, суттєво відмінними від середземноморських.

У цілому ж можна констатувати, що на сьогоднішній день уже існує комплекс джерел, який дає змогу зробити спробу:

- 1) окреслити базу ольвійського мисливства і визначити перелік основних промислових звірів, які добувалися у Нижньому Побужжі;
- 2) визначити (виходячи із видової структури промислових звірів) співвідношення між фаховим і «престижним» мисливством;

³ *Пидопличка И. Г.* Домашние и дикие животные Ольвии по находкам костей из раскопок 1935 и 1936 гг. // *Ольвия*. – К., 1940. – Т. 1. – С. 203-211; *Пидопличко И. Г.* Фауна Ольвии (по раскопкам 1935–1937 гг.) // *Природа*. 1948. – № 11-12. – С. 113-116. *Топачевський А.О.* Фауна Ольвії // *Збірник праць Зоологічного музею*. – 1956. – № 27. – С. 61-129; *Воїтвенський М.А.* Орнітофауна Ольвії // *АП УРСР*. – 1958. – Т. 5. – С. 156-158.

⁴ Згодом вони були продовжені його ученицю О.П. Марковою, але, в силу об'єктивних обставин, лише на матеріалах самого міста.

⁵ *Журавлев О.П., Маркова Е.П., Сычева Л.В.* К истории животноводства Ольвийской сельской округи // *Крыжницкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М.* Античные поселения Нижнего Побужья. Археологическая карта. – К., 1990. – С. 98-113. Варто зауважити, що вперше дослідження матеріалів ольвійської хори були проведені ще у кінці 1930-х – на поч. 40-х рр. (Див.: *Журавлев О.П.* История археозоологических исследований в Ольвии... – С. 119), але вони були набагато менш масштабними.

⁶ Так, зокрема, вдалося встановити існування в Ольвії колегії мольпів – представників найвищого прошарку мілетської аристократії. Див.: *Graf F.* Das Kollegium der Mολποί von Olbia // *Museum Helveticum*. – 1974. – Bd. 31. – S. 209-215; *Карышковский П.О.* Ольвийские мольпы // *Северное Причерноморье*. – К., 1984. – С. 42-51; *Крыжницкий С.Д., Русяева А.С., Крапивина В.В., Лейпунская Н.А., Скржинская М.В., Анохин В.А.* Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье. – К., 1999. – С. 354-358 та ін.

⁷ Детальніше про це див. нижче.

⁸ Див., нпр: *Barringer Ju. M.* The Hunt in Ancient Greece. – Baltimore-London, 2001 – P. 15-42 та ін.

⁹ Див., наприклад, монографію М.В. Скржинської: *Образование и досуг в античных государствах Северного Причерноморья*. – К., 2014. – С. 135-137.

¹⁰ Більшість розписів з мисливськими сюжетами – робота аттичних майстрів.

3) попередньо окреслити (на базі цього визначення) соціальне значення мисливства в Ольвійському полісі.

Саме вирішення цих трьох задач і становить мету цього дослідження.

Перш ніж переходити до аналізу археозоологічної інформації, слід, бодай у загальних рисах, описати ресурсну базу ольвійського мисливства, тобто потенційні можливості розвитку цього промислу, для подальшого співставлення з даними археозоології. Для цього слід проаналізувати також і природну рослинність Нижнього Побужжя, адже вона є одним із найважливіших факторів, які впливають на формування зооценозів і визначають умови розвитку мисливства.

Рослинний і тваринний світ Нижнього Побужжя, попри його відносно невелику площу, відрізнявся значною строкатістю. Окрім степів, чималі площі займала тут лучна рослинність (на заплавах річок та у подах), рослинність плавнів, чималі площі у минулому були вкриті лісами¹¹. Відповідно, фауна регіону включала степовий, плавневий та лісовий компоненти.

У геоботанічному відношенні територія Нижнього Побужжя належить до трьох округів Чорноморсько-Азовської підпровінції Понтичної степової провінції. Правобережжя Бузького лиману є частиною Одеського округу злакових та полиново-злакових степів, засолених лук, солончаків та рослинності карбонатних відслонень; лівобережжя відносять до Бузько-Інгульського округу злакових степів, подових лук та рослинності вапнякових відслонень; лівобережжя Дніпровського лиману – до Нижньодніпровського округу піщаних степів, пісків та плавнів.

Основна рослинність Нижнього Побужжя – типчаково-ковиловий (злаковий) степ¹². За сучасних кліматичних умов типчаково-ковилі степи Нижнього Побужжя належать до південного варіанту таких степів, який характеризується бідністю різнотрав'я та ряснотою ефемерів та ефемероїдів – рослини з дуже коротким вегетаційним періодом¹³. В умовах більш вологого, порівняно з сучасним, клімату античного часу, цілком можливо, що у регіоні могли переважати типчаково-ковилі степи північного варіанту, який характеризується більшим багатством різнотрав'я та меншою кількістю ефемерів та ефемероїдів¹⁴.

Крім звичайних степів, у Нижньому Побужжі розташовувались чималі масиви піщаних (псаммофітних та геміпсаммофітних¹⁵) степів, які росли на піщаних ґрунтах, що утворились внаслідок діяльності річок. Найбільший масив піщаних річкових ґрунтів в Україні – Олешківські піски – розташований у пониззі Дніпра¹⁶. Нижньодніпровські піски виникли внаслідок переміщення дельти

¹¹ Див. детальніше: *Одрін О.В.* Екологія господарства античних держав Північного Причорномор'я. – К., 2014. – С. 65-69.

¹² *Андрієнко Т.Л. и др.*, Природа Украинской ССР. Растительный мир. – К., 1985. – С. 190.

¹³ *Шеляг-Сосонко Ю.Р., Осычнюк В.А., Андрієнко Т.Л.* Географія растительного покрова Украины. – К., 1985. – С. 209.

¹⁴ Там же. – С. 205-207.

¹⁵ Геміпсаммофітні степи росли у зоні контакту між глинистими та суглинковими ґрунтами плакорів та пісками і характеризувались асоціюванням домінантних рослин справжніх степів з типовими псаммофітами. Безпосередньо на піщаних ґрунтах росли псаммофітні степи.

¹⁶ Рослинність УРСР. Степи, кам'янисті відслонення, піски ... – С. 204.

Дніпра зі сходу на захід, в результаті чого утворилося сім масивів, розділених староріччями Дніпра та лесовими островами-останцями¹⁷. Значні піщані масиви зустрічаються й у пониззі Бугу. На території, підконтрольній Ольвійському полісу, розташовувалось два із них, обидва на лівобережжі: Матвіївський на північ від сучасного Миколаєва (він фактично визначав північний кордон Ольвії на Бузі) та Жовтневий – між однойменним селом та селом Лимани, розташованим навпроти Ольвії¹⁸.

Значна, якщо не більша, частина піщаних арен була вкрита деревною рослинністю¹⁹. На піщаних терасах колишньої дельти Дніпра (сучасні Олешківські піски) в античну добу росли соснові ліси²⁰. В улоговинах лівобережжя Дніпра розташовувались осикові ліси, а в улоговинах та зниженнях від Кінбурну до сучасної Каховки траплялись березові ліси з ендемічної берези дніпровської, тоді як у плавнях – вербники, осокірники та вільшаники²¹.

Набагато менші за площею лісові масиви розташовувались також уздовж Бугу. Лісова рослинність долини Південного Бугу дещо відрізнялася за складом від дніпровської. У ній більшу питому вагу мали листяні породи: дуб, вільха, липа, в'яз, клен і навіть граб²². Крім долин Дніпра та Бугу, байрачні ліси зустрічались і у долинах малих річок та балках.

Окрім степової та лісової рослинності, як вже зазначалося, значне поширення у Нижньому Побужжі мала також і лучна рослинність – на заплавах річок, днищах балок та подів. Площа заплавних угідь у період, що розглядається, була набагато більшою за теперішню. Це було зумовлено двома причинами. По-перше, у зазначений період рівень Чорного моря був суттєво нижчим за теперішній (до 4-9 м), і більша частина дна сучасних Дніпро-Бузького, Бузького та Березанського лиманів, які являють собою затоплені заплави цих річок, знаходилась на поверхні²³. По-друге, більшість сучасних великих степових балок у той час являла собою долини малих степових річок.

Подові луки мають значне поширення на лівобережжі Бузького лиману, хоча і в межиріччі Бугу та Березані їх зустрічається чимало²⁴. У подах, на днищах яких часто застоюється вода, формується специфічний тип рослинності, в якому лучні види поєднуються з болотними.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Там же. – С. 406.

¹⁹ Втім, у визначенні питомої ваги та складу лісової рослинності на Нижньому Дніпрі між науковцями існують певні розбіжності. Див.: *Безусько Л.Г., Безусько А.Г.* До питання про поширення лісів у Нижньому Подніпров'ї у пізньому голоцені... – С. 9.

²⁰ *Нейштадт М.И.* История лесов и палеогеография СССР в голоцене. – М., 1957. – С. 193; *Безусько Л.Г., Безусько А.Г.* Вказ. праця.

²¹ *Природа Херсонської області.* – К., 1998. – С. 78–79.

²² *Нейштадт М.И.* Указ. соч. – С. 194. У більш ранні часи у долині Південного Бугу зустрічався навіть бук, проте до античного часу він, очевидно, не дожив.

²³ *Шилик К.К.* К палеогеографии Ольвии // *Ольвия.* – К., 1975. – С. 51-91; *Бруйко И.В., Карпов В.А.* Древняя география и колебания уровня моря (на примере северо-западной части Черноморского бассейна в античную эпоху) // *Вестник древней истории.* – 1992. – № 2. – С. 95.

²⁴ *Молодых И.И.* Грунты подов и степных блюдец субэарального покрова Украины. – К., 1982. – С. 168.

Відповідною до структури рослинного покриву була і структура наземної фауни Нижнього Побужжя: її складала тварини, характерні як для відкритого степу, так і для лісово-чагарникової та плавневої рослинності²⁵. При цьому, як показують археозоологічні дані, у фауні Нижнього Побужжя вагому роль відігравали саме лісові види, що свідчить про те, що у той час лісові масиви Гілеї були доволі значними. Крім того, специфічною для фауни Гілеї була наявність у ній видів, характерних для так званого «піщаного лісостепу», зокрема і ендемічних²⁶. Обидва (степовий і лісовий) головні фауністичні компоненти включали низку цінних промислових звірів.

Серед тварин, на яких полювали переважно задля м'яса, у Нижньому Побужжі, як і у Нижньому Подністров'ї, у степах у цей період зустрічалися зубри (бізони?²⁷), козулі та, не виключено, сайгаки²⁸, а з птахів – дрохви та хохітви (стрепети), тоді як у лісах та чагарниках – також кабани, благородні олені, лосі та тури, а з птахів – перепели та сірі куріпки²⁹.

Дуже багатою була орнітофауна водних птахів, оскільки, окрім видів, характерних для плавнів, у Нижньому Побужжі зустрічалось також і чимало птахів, пов'язаних з морськими узбережжями та островами³⁰. Багатою була орнітофауна водних птахів Нижнього Побужжя. Вона включала качок кількох видів, чимало водилося тут і цінних у промисловому відношенні куликів, які у часи сезонних міграцій зустрічаються і в степу³¹. Переважання водної орнітофауни над степовою в античну добу підтверджується і археозоологічними джерелами³².

Доволі багатою у видовому відношенні була і нижньобузька фауна хутрових тварин. У степу зустрічалось чимало видів хутрових гризунів: байбак, крапчастий та, можливо, малий ховрахи, хом'як та нориці.

Були поширені такі цінні промислові звірі, як бобрі – і у дніпровських та бузьких плавнях, і на річковому узбережжі «піщаного лісостепу», де у певній кількості вони живуть й по сьогодні³³. У Гілеї були також широко розповсюджені тушканчики – земляний заєць та ємуранчик³⁴. Останній, очевидно, серед усіх полісів Північного Причорномор'я міг добуватись лише в Ольвії.

²⁵ Журавлев О.П. Животноводство, охота и ландшафтные особенности античного Ольвийского государства (по костным остаткам) // Морфологические особенности позвоночных животных Украины. – К., 1983. – С. 38-45.

²⁶ Черноморский заповедник // Заповедники Украины и Молдавии... – С. 171.

²⁷ Про розбіжності між зоологами у питанні про існуванні у степовій зоні європейського бізона та зубра див. детальніше: *Одрін О.В.* Екологія господарства античних держав Північного Причорномор'я. – С. 251-252 (з літ.).

²⁸ Принаймні у відносно тепліші й сухіші кліматичні періоди.

²⁹ Черноморский заповедник... – С. 165.

³⁰ Там же. – С. 166.

³¹ Там же. – С. 166, 170; Лиманно-устьевые комплексы Причерноморья. Географические основы хозяйственного освоения. – Л., 1988. – С. 61.

³² *Войтвенський М.А.* Орнітофауна Ольвії // Археологічні пам'ятки УРСР. – Т. 5. – К., 1958. – С. 156-158.

³³ Черноморский заповедник... – С. 170.

³⁴ Там же. – С. 171.

І у степу, і у Гілеї водилося чимало лисиць та вовків, які (особливо другі), без сумніву, наносили значну шкоду тваринництву місцевих поселенців, а відтак не могли не слугувати об'єктом інтенсивного промислу.

Доволі значною була чисельність лісових та плавневих куничних. Серед лісових куничних слід назвати, перш за все, кам'яну куницю, яка на Кінбурні та Тендрі є доволі чисельною й по сьогодні³⁵, та лісову куницю, а також ласку, лісового тхора та борсука. У плавнях і зараз мешкає видра, а ще у середині минулого століття водилася й європейська норка³⁶. Як у лісових та плавневих місцевостях, так і у степу водився горностаї, а переважно у степу – степовий тхір та перев'язка. Крім того, як показали археозоологічні дослідження, в античну добу в Нижньому Побужжі ще водилися леви та леопарди³⁷.

Таким чином, фауна Нижнього Побужжя була доволі багатою на хутрових звірів, серед яких – чимало надзвичайно цінних у промисловому відношенні: горностаї, куниці, ласка, норка, тхори, бобер, меншою мірою байбак та лисиця. Крім того, бобри постачали надзвичайно цінну боброву струмину, а байбаки та борсуки – жир.

На завершення цього короткого огляду ресурсів наземної фауни Нижнього Побужжя можна констатувати як її багатство, так і різноманітність. У регіоні водилося чимало цінних промислових звірів – і хутрових, і «м'ясних». Це створювало добру базу для розвитку місцевого мисливства, причому як професійного, так і «престижного» чи «спортивного» – прерогативи аристократії.

Археозоологічні дослідження, попри те, що кістки диких тварин на античних поселеннях, природно, зустрічаються рідше, аніж свійських, продемонстрували, що ольвійські мисливці добували багато видів ссавців та птахів. Серед них зустрічалися представники як степової, так і лісової фауни, причому переважають рештки саме останніх³⁸. Ольвіополіти добували тварин і «м'ясного» (наприклад, кабанів, оленів чи зайців), і «хутрового» (кам'яних куниць, горностаїв, ласок, тхорів, лисиць) призначення. Крім того, полювали і на тварин, які, крім іншого, постачали сировину, що використовувалась у медичних цілях – бобрів (струміна), байбаків (жир), борсуків (жир) тощо.

Примітно, що серед решток ссавців практично відсутні кістки таких загалом малоцінних у промисловому відношенні степових гризунів, як ховрашки, тоді як абсолютна більшість хутрових звірів, добутих ольвіополітами, мала цінне хутро. Загалом оцінюючи наявну археозоологічну інформацію, можна зробити висновок про доволі високу спеціалізацію місцевого мисливства на добуванні цінних промислових звірів. При цьому значна їх частина – куничні, байбаки, до певної міри – бобри, цілком вірогідно, слугували об'єктом професійного хутряного промислу, тоді як інша частина – великі копитні та хижакі, зокрема лев та леопард – скоріше за все добувались під час типового для грецької аристократії

³⁵ Там же.

³⁶ Там же. – С. 170.

³⁷ Журавлев О.П. Животноводство и охота в Ольвийском государстве... – С. 261-262.

³⁸ Журавльов О.П. Історія фауни і тваринництва Нижнього Побужжя в античний час... – С. 9.

«спортивно-мистецького»³⁹ полювання. Варто зауважити, що рештки тварин, які згадуються Ксенофонтом як основні об'єкти мисливської уваги аристократів – зайці, лисиці, кабани та олені – сумарно складають понад 80% усіх залишків диких ссавців в археологічних матеріалах Ольвії та її периферії. Якщо ж до цієї цифри додати рештки інших великих копитних та хижаків, то вона виглядатиме ще більш промовисто.

Цілком можливо, що подальші археозоологічні дослідження на більшій кількості поселень ольвійської хори, особливо розташованих на лівому березі Бузького та правобережжі Дніпровського лиманів, а також стоянок на Кінбурнському півострові⁴⁰, внесуть деякі корективи у процентні співвідношення, наприклад збільшивши відсоток решток хутрових звірів, але навряд чи ці корективи будуть надто радикальними. Тому, виходячи з наявних на сьогодні даних, ми можемо доволі впевнено говорити про переважання «аристократичного» мисливства в Ольвії над «фаховим» промислом, і тим більше – над принагідним полюванням селян на господарчих шкідників, які знищували посіви або вбивали свійських тварин.

Набагато складнішим є питання про способи і прийоми полювання ольвіо-політів. З античних джерел відомо, що давні греки використовували різноманітні мисливські прийоми: і загінне полювання (піше і верхи на конях), і ловчі тенети і пастки, і отруєні приманки тощо⁴¹. Так, за підрахунками науковців, античні мисливці користувалися щонайменше шістьма різновидами тенет, у залежності від способу полювання і розміру здобичі⁴².

Доволі різноманітним був і збрійний арсенал мисливців: палиці й дубинки, списи і дротики, мисливські луки і мечі⁴³. При полюванні на оленів греки обмежувалися лише дубинками (рідше – тризубами)⁴⁴. У випадку ж, коли здобич була великою і небезпечною (леви, кабани тощо), арсенал мисливців був куди соліднішим. Головним із них був мисливський спис⁴⁵, дротики (мисливець мав їх два на особу), часто – меч-ксіфос⁴⁶. На полюванні, на відміну від війни, греки також охоче користувалися луками – простим критським та композитним скіфським.

Цілком логічним буде припустити, що весь цей практичний арсенал прийомів був і на «озброєнні» греків Надчорномор'я, які могли модифікувати окремі з

³⁹ Ксенофонт у «Кінегетиці» вважає полювання однією з обов'язкових для молодого аристократа навчальних дисциплін, нарівні з музикою чи філософією [Суп, II]. Детальніше про соціальне значення мисливства див. нижче.

⁴⁰ Див.: *Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М.* Античные поселения Нижнего Побужья. Археологическая карта. – К., 1990. – С. 73-74. На Кінбурнському півострові відкриті поселення з дуже невеликим культурним шаром, що змушує дослідників вважати їх тимчасовими стоянками, зокрема рибальськими та, можливо, мисливськими.

⁴¹ Детальніше див.: *Hull D.B.* Hounds and Hunting in Ancient Greece. – Chicago-London, 1964. – P. 1-19; 59-75.

⁴² *Ibid.* – P. 10-17.

⁴³ *Ibid.* – P. 4.

⁴⁴ *Ibid.* – P. 5.

⁴⁵ Про мисливські списи греків детальніше див.: *Hull D.B.* *Op. cit.* – P. 5.

⁴⁶ *Ibid.* – P. 6.

них, зважаючи на специфіку місцевих ландшафтно-кліматичних умов (перш за все, степових) та на особливості видового складу місцевої фауни. Так, судячи з наявних даних, вони віддавали перевагу місцевому потужнішому скіфському лукові над примітивнішим критським⁴⁷. Взагалі, можна припускати більш активне використання ольвіюполітами мисливського лука, ніж це було прийнято у Греції. Про це можна судити і з поширеності стрілецьких змагань в Ольвії (чого варта лише згадка рекорду славетного лучника Анаксагора, сина Демагора⁴⁸), і з наявності доволі чисельних решток птахів в остеологічному матеріалі з Ольвії⁴⁹.

Відомі в Ольвії також і знахідки ксіфосів⁵⁰, які, як зазначалося вище, використовувались і на війні, і на полюванні. Крім того, відомо, що ольвіюполіти запозичували окремі види скіфської холодної зброї (мечі, списи)⁵¹, яку, цілком вірогідно, могли використовувати і на полюванні. Втім, це питання ще потребує подальшого вивчення.

Свого часу О.П. Журавльов припускав, що на дрібніших тварин, таких як зайці чи лисиці, ольвіюполіти полювали, використовуючи ями-пастки та сильця, тоді як на великих копитних, таких як олені чи кабани, влаштовували загінне полювання з використанням собак та спеціальних тенет, що, на думку дослідника, було приступним лише для знатних ольвіюполітів⁵². З останнім твердженням шанованого археозоолога можна в цілому погодитись, тоді як перше викликає серйозні заперечення. Добре відомо, як з античних джерел (перш за все – із «Кінегетики» Ксенофонта), так і з сучасної (та відносно недавньої) мисливської практики, що і на зайців, і на лисиць також полювали з гончаками і облавним методом⁵³.

При цьому існує проблема достовірності реконструкції мисливських прийомів, які використовували ольвіюполіти. Вона полягає в тому, що у нашому розпорядженні відсутні практично будь-які дані писемних чи епіграфічних джерел, які б *безпосередньо* торкалися ольвійського мисливства. З іншого боку, суто археологічні дані також є в цілому малоінформативними, оскільки значна частина мисливських знарядь, таких як тенета чи палиці, взагалі не зберігаються, а, наприклад, функціональну класифікацію наконечників стріл, які використовувалися греками Надчорномор'я, наскільки мені відомо, досі ніхто не проводив. Так само не можна точно визначити, чи використовувалися на полюванні ті чи інші види холодної зброї подвійного, військово-мисливського

⁴⁷ Черненко Е.Я. Оружие Ольвии VI–IV вв. до н.э. // Проблемы исследования Ольвин. Тезисы докладов и сообщений семинара. – Парутино, 1985. – С. 82.

⁴⁸ IOSPE I¹. 195. Анаксагор стріляв на відстань до 500 метрів.

⁴⁹ Навряд чи можна сумніватись, що птахів добували саме стрільці.

⁵⁰ Черненко Е.Я. Деталь ножен ксифоса из Ольвии // Античная культура Северного Причерноморья. – К., 1984. – С. 174; *Его же*. Оружие Ольвии VI–IV вв. до н.э. – С. 81.

⁵¹ Черненко Е.Я. Оружие Ольвии VI–IV вв. до н.э. – С. 82.

⁵² Журавльов О.П. Історія фауни і тваринництва Нижнього Побужжя в античний час... – С. 12.

⁵³ Львов И.А. Охота на зайцев. – М., 1975. – С. 24-29; Лосев С.М. Охота на лисиц. – М., 1971. – С. 36-40. Масове полювання з гончаками у ранньомодерну добу і пізніше також проводилося представниками аристократії – від ординських ханів до російських поміщиків (*Сабанєєв Л.П.* Собаки охотничьи. Борзые и Гончие. – М., 1992. – С. 163-164).

призначення (списи, ксіфоси тощо). Тому фактично єдиним надійним джерелом, за допомогою якого можна проводити реконструкції, є дані археозоології. Крім вже згаданого «асортименту» об'єктів мисливства вони дозволяють проаналізувати і порідний склад мисливських собак і, відповідно, дають можливість певним чином прослідкувати їхню мисливську «спеціалізацію».

Саме для Ольвійського полісу вперше у вітчизняній археозоологічній практиці були проведені дослідження, які дозволили попередньо виокремити три основних породи (чи порідні групи) мисливських собак⁵⁴: 1) собаки типу *Canis familiaris palustris*, тобто схожі на шпіцеподібних собак зі свайних будівель Швейцарії доби неоліту; 2) собаки типу *Canis familiaris metris optimus*, тобто так званої собаки бронзового віку, від якої, як припускають, походять вівчарки та, можливо, деякі хорти, і, нарешті 3) кімнатні собачки типу сучасних болонок. Очевидно, що останні були радше декоративними, аніж мисливськими собаками⁵⁵. Значно пізніше, вже на матеріалах Боспору, А.К. Каспаров виокремив дві основні порідні групи: 1) групу лайкоподібних собак місцевого походження і 2) завезені греками собаки типу гончаків⁵⁶. При цьому останні, на думку дослідника, були схожі на салюкі (перського грейхаунда), який, звичайно, є не гончаком, а хортом. Варто зауважити, що шпіці та лайки, як і інші подібні примітивні породи собак, за класифікацією Міжнародної Кінологічної Федерації (FCI), відносяться до однієї групи⁵⁷. Виходячи з усього вищенаведеного, можна вважати, що принципових протиріч між даними І.Г. Підоплічка та А.К. Каспарова немає.

У подальшому, поряд із двома групами примітивних мисливських собак, дослідниками було виявлено рештки і високоспеціалізованих собак молоської породи⁵⁸. Останні могли використовуватись і як бойові собаки-охоронці, і як мисливські (травильні) для полювання на крупну дичину, типу кабанів, турів чи зубрів, а також на великих хижаків, таких як ведмеді, леви чи леопарди⁵⁹.

На жаль, після виходу роботи І.Г. Підоплічка так і не було проведено спеціальних археозоологічних досліджень порід ольвійських собак, як це було зроблено у вищезгаданій роботі А.К. Каспарова на боспорських матеріалах, а також О.П. Журавльовим на ольвійських матеріалах для дрібної рогатої худоби⁶⁰. Тому висновки, зроблені у цій роботі, будуть суто попередніми і мають бути уточнені та скориговані з появою результатів нових фахових археозоологічних досліджень.

⁵⁴ Підоплічка І. Г. Домашние и дикие животные Ольвии... – С. 206.

⁵⁵ Одрін О. Домашні улюбленці в античних державах Надчорномор'я // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2013. – № 10. – С. 134.

⁵⁶ Каспаров А.К. Попытка реконструкции собак античного времени из восточного Крыма по кралиометрическим данным и произведениям искусства // Боспорский феномен. Искусство на периферии античного мира. – СПб., 2009. – С. 291-305.

⁵⁷ Група 5 FCI: північні їздові собаки, шпіці, примітивні, лайки.

⁵⁸ Журавлев О.П. Животноводство и охота в Ольвийском государстве. – С. 265.

⁵⁹ Байдер Р.И. Боевые собаки мира. Собаки-телохранители. – Пермь, 1993. – С. 15-30.

⁶⁰ Журавльов О.П. Дрібна рогата худоба елліністичного періоду Ольвії // Археологія. – 1980. – № 4. – С. 92-101.

Втім, уже зараз можна доволі впевнено говорити про те, що ольвіополіти мали у своєму розпорядженні декілька порід мисливських собак, хоча і переважно доволі примітивних, що давало змогу місцевим мисливцям практикувати різноманітні форми полювання.

Найрозповсюдженішими у власне грецькому світі, тобто у Балканській Греції, були гончаки⁶¹, серед яких найвідоміші породи – критська і лаконська⁶². Як показують боспорські матеріали, у Надчорномор'ї були поширені переважно примітивні гончаки, але зустрічалися і більш «просунуті» різновиди⁶³. Цілком вірогідно, що ситуація в Ольвії була в цілому подібною, хоча судити про співвідношення примітивних і прогресивніших різновидів наразі неможливо.

Як відомо, гончаки, на відміну від хортів, переслідують здобич, покладаючись не стільки на швидкість, скільки на витривалість. Тож не дивно, що вони мають куди слабший зір, аніж хорти, зате набагато кращий нюх. Бігають вони суттєво повільніше, що дає їм змогу практично постійно подавати голос під час бігу⁶⁴. Відповідно, хорти найкраще пристосовані до степових, рівнинних місцевостей, тоді як гончаки – до гірських та лісових⁶⁵. Між іншим, це один із аргументів, які доводять приналежність грецьких собак, описаних Ксенофонтом, саме до гончаків⁶⁶, оскільки в умовах гористого рельєфу Греції, з великими лісовими масивами, хорти не могли бути достатньо ефективними, на протигагу гончакам.

Зовсім іншими були умови в Малій Азії, з її відкритими степовими просторами, де використання хортів було цілком можливим і доцільним⁶⁷. Це означає, що іонійські греки, зокрема мілетяни, теоретично мали можливості одержати хортів і привезти їх з собою до Надчорномор'я. Втім, запозичення малоазійськими греками собак (як і інших свійських тварин) у своїх східних сусідів потребує подальшого вивчення.

Натомість, можна значно впевненіше говорити про запозичення греками Надчорномор'я місцевих лайкоподібних собак⁶⁸. Відомо, що мисливські лайки є незамінними при полюванні на білок та лісових куничних⁶⁹. Вони заганяють тварину на дерево і голосом дають знати мисливцеві про її місцезнаходження.

⁶¹ Keller O. Die antike Tierwelt. – Leipzig, 1909. – S. 116-124.

⁶² Ibid. – S. 117-123.

⁶³ Каспаров А.К. Указ. соч. – С. 293, 296. Втім, складається враження, що автор не проводить чіткого розмежування між гончаками і хортами, вживаючи їх ледь не як синоніми.

⁶⁴ Сабанєєв Л.П. Собаки охотничьи... – С. 150.

⁶⁵ Недарма ж у Новий час у Європі полювання з хортами було поширеним лише там, де існували значні відкриті масиви (лучні та степові): в Англії, Туреччині (де традиції полювання з хортами були дуже давніми), Російській імперії (Сабанєєв Л.П. Собаки охотничьи... – С. 21.), а в більш ранній час – і у Польщі (Там же. – С. 20). Як вважається, кочовики, зокрема і у Надчорномор'ї, дуже довго полювали лише з гончаками (Сабанєєв Л.П. Собаки охотничьи... – С. 13.)

⁶⁶ Втім, головним, очевидно, є опис переслідування ними тварин, що супроводжувалось постійним гавканням, типовим для гончаків.

⁶⁷ На це вказував ще Л.П. Сабанєєв, говорячи про давні традиції полювання з хортами в Туреччині (Указ. соч. – С. 10 і сл.).

⁶⁸ Каспаров А.К. Указ. соч. – С. 295 і сл.

⁶⁹ Гусев В.Г. Охота с лайкой. – М., 1978. – С. 31-38; Руховский Н.Н. Охота на пушных зверей. – М., 1980. – С. 28.

В античній літературі подібний спосіб полювання, наскільки відомо, не описується, а серед власне грецьких порід собак жодну не можна визначити як лайку або лайкоподібну⁷⁰. Втім, зображення подібних собак на античних вазах добре відомі (рис. 1). Незалежно від того, чи були греки Надчорномор'я, і ольвіополіти зокрема, знайомі з лайками ще в метрополії, чи вони навчилися використовувати їх вже на новій батьківщині, запозичивши у місцевого населення (фракійців чи мешканців лісостепу), але сам спосіб полювання з лайкою на кунячих у лісах Гілеї, цілком вірогідно, мав бути тим самим, що і в пізніші часи. Втім, як відомо⁷¹, мисливські лайки використовуються і при полюванні на великих хижаків, і на копитних звірів. При цьому слід підкреслити, що лайок, на противагу хортам, спеціально використовують на полюванні в лісі, натомість вони погано пристосовані до відкритих степових просторів. Тут краще використовувати гончаків, а ще краще – хортів. Але чи були останні в античних державах Надчорномор'я?

Власне кажучи, ситуація з хортами виглядає доволі заплутаною. Вище вже говорилося, що, пишучи про собак середземноморського типу, А.К. Каспаров вказує на їхню подібність до перського грейхаунда (салюкі) – нехай і дуже примітивного, але цілком типового представника хортів і одного з родоначальників цієї порідної групи. Між тим, як вже зазначалося, типово грецькі породи мисливських собак вважаються гончаками, а не хортами. Більше того, в історичній літературі точаться дискусії, чи були хорти взагалі відомі такому знаному теоретику мисливства, як Ксенофонт⁷². Як справедливо зазначає Денісон Галл, його ідеалом є собака, який добре йде по сліду, тобто гончак⁷³, тоді як хорт стає ідеалом мисливського пса вже в Арріана, тобто аж у другому столітті нашої ери⁷⁴.

Здавалося б, для успішного полювання в умовах відкритого степу для ольвіополітів цілком природним було б імпортувати хортів з Малої Азії. Між тим, аналіз фауністичних залишків до римського часу, як вже вказувалося вище, чітко демонструє, що ольвійські мисливці набагато більше полювали у лісах, аніж у степах. Відповідно, і якихось особливих потреб у розведенні хортів у них не було. Та й гончаки цілком успішно використовувались мисливцями у степах. Тож у питанні існування в Ольвійському полісі практики полювання з хортами останнє слово має бути за археозоологами.

Говорячи про полювання з собаками, слід підкреслити, що у більшості випадків (особливо коли мова йде не про одного пса, а про зграю) воно було доступним далеко не рядовим ольвіополітам.

Заняття мисливством в античному суспільстві здавна входило до системи виховання молодих аристократів. Точніше кажучи, головним чином до системи військового виховання, адже в античній літературі постійно проводилися пара-

⁷⁰ Див.: Hull D.B. Hounds and Hunting in Ancient Greece...; Keller O. Die antike Tierwelt... та ін.

⁷¹ Гусев В.Г. Охота с лайкой... – С. 41-46.

⁷² Hull D.B. Op. cit. – P. 25; Сабанев Л.П. Указ. соч. – С. 12.

⁷³ Hull D.B. Ibid. – P. 25.

⁷⁴ Втім, не варто забувати, що Ксенофонт був мешканцем Балканської Греції, а Арріан – Малої Азії, тож тут могли мати місце не стільки часові, скільки географічні розбіжності.

лелі між полюванням і війною⁷⁵. Недарма ж у таких мілітаризованих полісах, як Спарта або поліси Криту, мисливські випробування були частиною процедури юнацької ініціації⁷⁶. Тому не дивно, що Платон, відомий своїми елітаристськими поглядами, у «Законах»⁷⁷, різко негативно відгукувався про полювання з використанням тенет і пасток, наполягаючи лише на практикуванні загінного полювання з собаками, пішого чи верхи на конях. Тобто, філософ по суті взагалі не розглядає мисливство як фах, як професійне заняття, яке може приносити прибуток, а виключно як елемент виховання. У цьому контексті доволі промовистим є постійний і тісний зв'язок між мисливством і діяльністю міфічних героїв в античному, зокрема, аттичному, вазописі⁷⁸. Як зауважує американська дослідниця Юдіт Берінгер, іконографія та візуальний контекст мисливських зображень у творах аттичних майстрів-вазописців можуть бути зрозумілими як відсилки до аристократичних ідеалів⁷⁹. Іншими словами, в аристократичному середовищі мисливство, яке зміцнювало тіло і гартувало характер, розглядалося як елемент підготовки юнака до участі в майбутньому громадянському та військовому житті.

Цілком очевидно, що така підготовка була поширеною серед аристократів усього грецького світу, і Ольвія тут не могла бути винятком. Місцеві шляхетні юнаки і дорослі також розвивали свої духовні і тілесні здібності, активно займаючись полюванням, благо, як уже зазначалось вище, тваринний світ Нижнього Побужжя давав їм більш ніж достатньо подібних можливостей. Звичайно, ми не можемо стверджувати, що усі великі копитні чи хижакі, рештки яких знаходять в остеологічних матеріалах з території Ольвійського полісу, були вбиті аристократами, але дуже вірогідно, що більша їх частина була впольована саме ними. На користь цього припущення свідчить той факт, що до Ольвії переселилася доволі значна група найвищої мілетської аристократії. Свідченням цього є виникнення в місті релігійного союзу мольпів, членами якого могли ставати лише представники найшляхетніших родин⁸⁰. Ольвійські епіграфічні джерела містять чимало імен представників місцевих аристократичних родин. Втім, дані епіграфіки часом викликають доволі суперечливі інтерпретації⁸¹. Тому, не вдаючись у деталі, варто наголосити, що згадані шляхетні родини відігравали важливу роль в історії Ольвійського полісу протягом більшої частини, якщо не усього доримського періоду його історії. Відповідно, «спортивно-виховне» мисливство було в цей час важливим елементом суспільного життя.

⁷⁵ Barringer Ju. M. The Hunt in Ancient Greece. – P. 10.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Leg. 823b-824c.

⁷⁸ Barringer Ju. M. Op. cit. – P. 43.

⁷⁹ Ibid. – P. 45.

⁸⁰ Див. прим. 6.

⁸¹ Див., наприклад, роботи відомих епіграфістів Ю.Г. Виноградова та В.П. Яйленка, або численні праці незалежного миколаївського дослідника М. Николаєва.

* * *

Підсумовуючи, слід констатувати, що, незважаючи на неоднорідність і неповноту джерел, дослідження мисливського промислу в античних державах Надчорномор'я і в Ольвії зокрема, є цілком перспективним. Вже зараз можна доволі впевнено говорити, що серед ольвійських мисливців були як професійні, які добували пушину, борову струнину тощо, так і «спортсмени», для яких полювання було способом загартовувати тіло і дух.

Наскільки ми можемо судити зараз, ольвіополіти віддавали перевагу загінному полюванню на великих копитних та хижаків, причому більшою мірою в лісах, аніж у степах. Крім того, вони доволі інтенсивно полювали на птахів з допомогою лука та стріл (у плавнях та, меншою мірою, в степу). Можна припускати, що в Ольвії стрілецька мисливська зброя була загалом більш поширеною, аніж в інших частинах грецького світу.

Втім, існує декілька питань, відповіді на які можна лише після проведення додаткових спеціальних досліджень. По-перше, потрібно здійснити фаховий аналіз порідного складу мисливських собак. Це дозволить уточнити технології полювання з мисливськими собаками. Так, наприклад, наявність серед них хортів свідчатиме про облавне полювання на відкритих степових просторах. По-друге, спеціальний аналіз наконечників списів та стріл може допомогти у з'ясуванні питання про асортимент мисливської зброї ольвіополітів, якщо дослідникам вдасться надійно розрізнити бойові та власне мисливські типи. Крім того, подальші археозоологічні дослідження мають уточнити склад здобичі і, можливо, дати чіткіше уявлення про регіональні відмінності об'єктів полювання в різних районах Нижнього Побужжя.

Лишається сподіватись, що такі дослідження будуть проведені і дадуть змогу уточнити та, цілком вірогідно, скоригувати висновки цієї роботи.

РЕЗЮМЕ

Олександр Одрін

МИСЛИВСТВО В АНТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ НАДЧОРНОМОР'Я (НА ПРИКЛАДІ ОЛЬВІЇ)

Стаття присвячена мисливському промислу в одній з найбільших античних держав Надчорномор'я – Ольвійському полісі. Розглянуто ресурсну базу ольвійського мисливства, його технології і соціальне значення в житті місцевої аристократії. Показано, що серед ольвійських мисливців були як професійні, які добували пушину, боброву струнину тощо, так і аристократи, для яких полювання було способом загартовувати тіло і дух. Останні полювали на великих копитних (оленів, кабанів, лосів, турів) та хижаків, зокрема на левів, які в той час водилися у Нижньому Побужжі.

Ключові слова: мисливство, Ольвія, античність, археозоологія, давньогрецька аристократія.

Александр Одрин

ОХОТА В АНТИЧНЫХ ГОСУДАРСТВАХ СЕВЕРНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ (НА ПРИМЕРЕ ОЛЬВИИ)

Статья посвящена охотничьему промыслу в одном из крупнейших античных государств Северного Причерноморья – Ольвийском полисе. Рассмотрена ресурсная база ольвийской охоты, ее технологии и социальное значение в жизни местной аристократии. Показано, что среди ольвийских охотников были как профессиональные, которые добывали пушнину, бобровую струю и т.п., так и аристократы, для которых охота была способом закалить тело и дух. Последние охотились на крупных копытных (олений, кабанов, лосей, туров) и хищников, в частности на львов, которые в то время водились в Нижнем Побужье.

Ключевые слова: охота, Ольвия, античность, археозоология, древнегреческая аристократия.

Aleksander Odrin

HUNTING IN ANCIENT GREEK STATES OF THE NORTHERN BLACK SEA SHORE (BASED ON THE CASE STUDY OF OLBIA)

The present article explores hunting in one of the biggest ancient Greek states of the Northern Black Sea shore, the polis of Olbia. The article offers an overview of the resources that Olbia hunters could rely on, their methods of hunting, as well as the social role of hunting in the lives of local aristocracy. It is demonstrated that hunters were both professionals who procured furs, and aristocrats who resorted to it as means to steel their bodies and spirit. The latter hunted the bigger hoofed animals (deer, boars, moose, aurochs) and predators (including lions, which then frequented the lower estuary of Buh).

Keywords: hunting, Olbia, Greek Antiquity, archezoology, Ancient Greek aristocracy.